

**Polyansky P.B. Scientific heritage of Ukrainian scientist A.F. Trubaychuk. Bibliographic analysis.**

*The paper presents a brief analysis of the main directions and results of research activities Ukrainian scientist Trubaychuk A.F.*

*Keywords: academic, pedagogical, educational and publishing achievements. UK, problems of interstate relations in the interwar period, World War II, history in portraits, the revival of Ukrainian history.*

УДК 94[430+(47+57)]"1939":327+929:94Трубайчук(477)

**Олександр ПОТИЛЬЧАК,**

## **Історична оцінка радянсько-німцьких договорів 1939 року в наукових працях А.Ф. Трубайчука**

*В контексті аналізу наукової спадщини А.Ф. Трубайчука розглядається авторське бачення передумов, причин, характеру та наслідків радянсько-німецьких договорів серпня-вересня 1939 р., що сформувалося на ґрунті критики традиційної в радянській історіографії концепції невідворотності пакту про ненапад з нацистською Німеччиною.*

**Ключові слова:** *Анатолій Трубайчук, радянсько-німецькі угоди, Друга світова війна, Договір про ненапад 23 серпня 1939 р., Договір про дружбу і кордони 28 вересня 1939 р.*

“Лише правда може бути критерієм оцінки минулого, яким би складним і суперечливим воно не було.”

*А.Ф. Трубайчук, 1989 р.*

Поміж багатолічної викладацької громади істориків-горьківців 1970-х – 1990-х рр. ХХ ст. є особливі постаті. До таких без сумніву належить професор кафедри загальної історії нашого історичного факультету *Анатолій Фотійович Трубайчук (1932-2008)* [1, с. 351-352]. Фаховий філолог-германіст, журналіст і редактор, який у 1971 р. захистив кандидатську дисертацію з спеціальності “всесвітня історія” і згодом прийшов працювати на історико-педагогічний факультет КДІІ імені О.М. Горького, *Анатолій Фотійович* належав до тієї когорти вчителів-наставників, чий викладацький та науковий статус найменше визначався формалізованими рішеннями атестаційних комісій [2, с. 238]. Його яскравий талант педагога, вченого-історика, журналіста не залишав байдужим

жодного з нас – його учнів. Лекції, що їх читав Анатолій Фотійович посподували в собі глибину наукового аналізу, експресивність акторського ремесла, злободенність і гостроту журналістського бачення. Він зачаровував аудиторію своєю живою мовою та аналітичним стилем викладу, песхожим на жоден інший.

Такою ж своєрідною, самобутньою, глибокою є й наукова спадщина вченого. Глибинний народний патріотизм, базова філологічна освіта і знання мов, редакторський досвід і хист публіциста, а також генетично вкарбований критично-аналітичний склад думки, сформували симбіоз дослідника, який щиро й самовіддано намагався не лише наблизити до студентів і читачів правдивий історичний дискурс, але й відстояти його в нескінченних дискусіях доби Перебудови та першого десятиліття незалежності.

\* \* \*

Особливе місце в тематиці наукових праць А.Ф. Трубайчука посідають дослідження, присвячені дипломатичній історії Другої світової війни, зокрема радянсько-німецьким домовленостям серпня-вересня 1939 р., а надто їх історичній оцінці. Ці праці Анатолія Фотійовича народжувались у блискавичній, критичній та гострій реакції вченого-патріота на виклики наукової дискусії та в умовах активізації досліджень історії війни у переддень скорботного 50-річного ювілею від початку цієї найбільшої світової бійни. Вони поглиблювалися в наступні за цим роки краху радянської імперії та відродження незалежної України, а концептуально завершеного вигляду повною мірою набули вже в другій половині 1990-х рр. – на початку XXI ст.

Першу свою публічну спробу на основі доступних тоді документів, мемуарних джерел, монографій і статей по-новому розглянути умови підписання між СРСР і Німеччиною пакту про ненапад 23 серпня 1939 р., А.Ф. Трубайчук зробив у звичній для нього формі лекції, яку прочитав 5 червня 1989 р. для вчителів історії – слухачів курсів у Київському обласному інституті підвищення кваліфікації вчителів. Місяць потому її стенограму було опубліковано Товариством “Знання” Української РСР окремою невеличкою брошурою [3]. Вже сама назва публікації, котра звучала промовистим запитанням – “Чи була альтернатива Другій світовій війні?” – давала можливість випереджаючи саме читання тексту припустити, що його автор ставить під сумнів як усталену в радянській історіографії концепцію невідворотності війни так і традиційне трактування пакту про ненапад із нацистською Німеччиною, як суворой необхідності та єдиного виходу з ситуації, що склалася у міжнародних відносинах наприкінці літа 1939 р.

Попереджуючи виклад суті проблеми ілюстрацією широкого резонансу здійсненого не лише в науковому середовищі, але й серед громадськості навколо питання про причини початку Другої світової війни, лектор

висловлює такий зрозумілий сьогодні скепсис з приводу інформаційного потенціалу радянських архівних джерел щодо прояснення позицій Й. Сталіна, його думок і аргументації стосовно тих чи інших політичних рішень передодня і перших місяців Другої світової війни. На думку вченого, основна причина цього – тотальна підтасовка документів під накреслену “вождем усіх народів” схему. Щоправда тут таки автор з надією дивиться на Захід, сподіваючись, що до істини в цьому питанні допоможуть наблизитися документальні джерела, запроваджені в науковий обіг “добросовісними західними вченими” [3, с. 1].

Авторська критика традиційної у радянській історіографії концепції невідворотності “Пакту Молотова- Ріббентропа” базується на послідовному і збалансованому викладі й аналізі подій, відправною точкою яких став зрив 22 серпня 1939 р. останнього раунду переговорів військових делегацій СРСР, Великобританії та Франції. А.Ф. Трубайчук пропонує власне бачення каляйдоскону подій, що вже наступного дня призвели до підписання радянсько-німецького пакту про ненапад і таємного додаткового протоколу до нього. До речі, про таємний протокол

Не вдаючись до детального коментування авторського бачення фактів і подій 22-23 серпня 1939 р. зосередимось лише на питаннях, що викликали критичне ставлення автора. Зокрема, історик полемізує з позицією “традиціоналістів”, котрі твердили про залежність радянсько-німецького пакту від підписання за рік до того Мюнхенської угоди [3, с. 3], а також однозначно стверджує, що єдиною альтернативою пакту про ненапад з Німеччиною А. Гітлера було зміцнення радянсько-французького співробітництва [3, с. 5]. Так само виважено критично автор ставить до поширених у радянській і західній історіографії концепцій, одна з яких покладала відповідальність за розв’язання Другої світової війни на західних союзників, і передусім на англійського прем’єра Н. Чемберлена, а творці іншої – у всьому звинувачували Й. Сталіна. Лектор підмічає та аналізує тут дуже важливий чинник недооцінений в історіографії проблеми, а саме – дії А. Гітлера та його оточення, гру останнього на непереконливих протиріччях радянсько-англійських відносин: “[...] Будучи сам азартним гравцем, Гітлер уміло грав на цих протиріччях, використовуючи їх, сприяв ще більшому їх поглибленню, сів зерна недовіри та підозри в обох сторін. Особливо вміло він використав підозрілість Сталіна, його недовірливість, нетерпимість до альтернативних точок зору, які в силу тих чи інших причин не вкладалися в його схему. Переслідуючи утилітарну мету – не допустити зближення СРСР і Франції, Гітлер і тут багато в чому переіграв Сталіна [...]” [3, с. 7].

Іншим порушенням у брошурі питанням, стала критика аксіоматичної в період сталінського тоталітаризму формули істориків-традиціоналістів, котрі, звинувачуючи творців мюнхенських угод в їх антирадянській спрямованості, водночас твердили про те, що радянсько-німецький пакт

забезпечив для СРСР майже двохрічну паузу, використану для підготовки відсічі агресору. Щиро тавруючи подвійну мораль цієї формули, вчений аргументовано доводить, що вигоди гітлерівської Німеччини від підписання пакту з СРСР мали куди реальніші обриси аніж резони Й. Сталіна. На думку історика А. Гітлер досяг головного – уникнув війни на два фронти, а його територіальні поступки “вождю всіх народів” дуже скоро мали повернутися сторицею внаслідок успішної блискавичної війни проти СРСР [3, с. 9].

Зрештою підсумовуючи викладене і закликаючи “поставити всі крапки над “і”, Анатолій Фотійович пише: “[...] Пакт про ненапад з Німеччиною 23 серпня 1939 р. і особливо наступні кроки Сталіна та його кліки – договір паро дружбу і кордон, підписаний 28 вересня Молотовим і Ріббентропом, спільний “парад переможців” у Бресті, неморальні заяви Молотова на 5-й позачерговій сесії Верховної Ради у 1939 р., його оцінки польської та фінської кампаній – все це був ланцюг *величезних політичних прорахунків* (виділення О.П.)” [...] [3, с. 13].

У цій короткій і стриманій оцінці вченого відобразилася не просто квінтесенція авторського бачення проблеми, але й час який переживала країна, спричинені демократизацією суспільного життя, плюралізмом думок і трактувань, послабленням цензурних обмежень настрої та очікування її громадян. Це був лише перший крок у “переписуванні набіло” історії радянсько-німецьких договорів 1939 р., можливо саме тому Анатолій Фотійович уникнув таких характерних для нього пізніше, різких і гострих, безкомпромісних оцінок радянсько-німецьких домовленостей, охарактеризувавши останні тільки як величезний політичний прорахунок.

Так само стримано й виважено А.Ф. Трубайчук говорить про проблему тасмного протоколу до угоди 23 серпня 1939 р. Відмічаючи, що посилення на цей документ вже давно знаходимо в працях західних дослідників, а полеміка навколо питання в СРСР розгорнулася в умовах гласності на тлі загострення національних проблем, дослідник йме віри М.С. Горбачову, який, бачите, виступаючи на З’їзді народних депутатів СРСР “[...] навів ряд переконливих доказів, що свідчили про відсутність в архівах СРСР і ФРН оригіналу секретного протоколу[...]” [3, с. 15]. Досить скоро ці останні ілюзії буде розвіяно...

Нижче автор накреслив кілька чітких і лаконічних висновків, що наповнюють реальним змістом таку його оцінку пакту Молотова-Ріббентопа. Відповідаючи на ключове питання – була чи ні все ж альтернатива сталінсько-гітлерівському пакту, дослідник підкреслює, що тезу істориків-традиціоналістів про те, що угода 23 серпня 1939 р. була “суровою необхідністю” можна сприйняти лише в тому, що договір був “[...] єдиним виходом лише для Сталіна, та й то лише тому, що він не бачив і не міг і не бажав бачити іншого[...]” [3, с. 16]. Автор переконаний, що пакт на довгі роки ізолював СРСР від зовнішнього світу, завдав відчутного удару

по міжнародному комуністичному руху, викликав розгубленість, нерозуміння і розкол у його лавах. Радянсько-німецькі домовленості виявилися також одним із джерел поразок Червоної Армії у початковий період війни з Німеччиною [3, с. 16].

Стале враження, що Анатолій Фотійович щиро і самовіддано “живе проблемою” про яку пише, і те напівслово, на якому було обіграно її аналіз у передовісній брошурі, залишало тверде переконання, що автор продовжить свої дослідження, поглибить їх передусім концептуально. Ці очікування справдилися досить скоро. 1990 р. у видавництві “Молодь” виходить друком монографія А.Ф. Трубайчука “Пакт о ненападении: была ли альтернатива Второй мировой войне” [4]. Книга являла собою розширений змістовно та поглиблений концептуально варіант публікації 1989 р. Відповідаючи на питання про винуватців розв’язання Другої світової війни, автор аналізує еволюцію зовнішньополітичного курсу США у передвоєнні роки [4, с. 11-14], позицію польських керманічів щодо можливості укладання військової угоди з СРСР [4, с. 16-24], стратегію і тактичні кроки А.Гітлера та його оточення, спрямовані на ліквідацію загрози для Німеччини кампанії на два фронти у майбутній війні проти Польщі, Франції та Англії [4, с. 24-29], позицію останніх на військових переговорах із СРСР навесні-влітку 1939 р. і причини їх затягування [4, с. 35-44], а також роль Й. Сталіна у зближенні з гітлерівською Німеччиною і наслідки такого зближення, зокрема економічні [4, с. 51-71].

Торкаючись питання таємного протоколу до договору 23 серпня 1939 р. А.Ф. Трубайчук пропонує розглядати його в контексті конкретної міжнародно-політичної ситуації та підкреслює його аморальність “[...] оскільки мова йшла про розділ території суверенної польської держави [...]” [4, с. 34]. На думку автора, відсутність доступу до документів Політбюро ЦК ВКП(б) за 1939-1941 рр. *не дозволяє правомірно говорити* (виділення О.П.) про пакт Сталіна-Гітлера як про змову двох. “[...] Кожен із диктаторів переслідував свою мету – Сталін намагався за будь-яку ціну відтягнути вступ СРСР у війну, Гітлер такою ж ціною хотів переконатися в тому, що СРСР не виступить на боці Англії та Франції до їх розгрому [...]” [4, с. 35].

Окреслюючи власну позицію в загальній дискусії істориків по проблемі передумов, причин, наслідків і оцінки радянсько-німецького договору про ненапад, автор підкреслює відповідальність західних країн за зрив ідеї колективної безпеки та “умиротворення”, що об’єктивно підштовхували Й. Сталіна “[...] пристати на гітлерівську формулу укладання пакту [...]” [4, с. 72], називає крок радянського диктатора “[...] божевіллям, за яке довелося розплачуватися мільйонам ні в чому неповинних людей [...]” [4, с. 74].

У новому ракурсі авторська оцінка проблеми радянсько-німецьких договорів 1939 р. постала у виданій 1993 р. монографії “Брудершафт двох

диктаторів” [5], що стала першою книжкою в серезі задуманої автором серії політичних портретів визначних діячів ХХ ст., чия діяльність тою або іншою мірою вплинула на розвиток важливих суспільних, політичних, економічних та історичних процесів. У книзі йдеться про політичний феномен А. Гітлера та Й. Сталіна – диктаторів двох найбільших тоталітарних режимів століття. Серед калейдоскону фактів і подій передвостанньої історії, політичних рішень і кроків обох керівників у перші дні та місяці війни, договори серпня-вересня 1939 р. посідали особливе місце. У автора з’явився шанс поглянути на ці домовленості дещо під іншим кутом, історично-біографічним. І він ним сповна скористався...

Вкотре розмірковуючи про вигоди сторін від підписання пакту А.Ф. Трубайчук відзначає, що для радянської сторони ключову роль відігравав таємний протокол цієї угоди. Його існування для вченого – факт dokonаний, адже “[...] саме в цьому протоколі і знаходиться ключ до розв’язання прихованого змісту й цінностей для обох сторін цього гендля [...]” [5, с. 226].

Його оцінка пакту про ненапад, а особливо договору про дружбу і кордони набуває відверто різких форм. Тепер йшлося вже не про “[...] ланцюг найбільших політичних прорахунків [...]”, як вчений коментував ці радянсько-німецькі домовленості у 1989 р., а про “[...] злочинну змову двох тоталітарних диктаторів[...]” [5, с. 320]. Безкомпромісний і гострий на оцінці історик тепер зовсім по іншому, образно і точно коментував наслідки пакту не лише для Й. Сталіна та його оточення, але й для народу “вождем і учителем” якого був колишній семінарист, професійний злочинець і революціонер за сумісництвом.

Ця авторська оцінка варта того, аби навести її без купюр: “[...] Знайшовши собі “друзів” у колі гітлерівських нацистів, більшовицькі вожді втратили не лише останніх справжніх друзів, а й надійних союзників, якими могли бути за умов здійснення щодо них справедливої політики сусідні держави, а також Франція і США. Розперезавши з дозволу цього “друга” руки Сталін поглинув нейтральні Прибалтійські держави, вдаввся до неспровокованої агресії проти Фінляндії. Подібна поведінка кремлівського володаря дістала однозначну оцінку світової громадськості – СРСР було виключено з Ліги Націй і він опинився в стані повної ізоляції. Друзі прийшли потім, коли народи СРСР самі завдяки нерозумній і злочинній політиці вождів антинародного режиму стали жертвою агресії з боку Німеччини та її сателітів і союзників [...]” [5, с. 227].

Детальніші пояснення позиції об’єктивного історика навряд-чи потрібні. За цинічною термінологією В. Молотова “пакт миру” став причиною не лише територіальних придбань сталінського режиму та його агресивно-войовничої поведінки у стосунках з сусідами, що призвела до міжнародної ізоляції країни, але й через підготовку Й. Сталінін

наступальної війни не забезпечив (та й не міг за цих умов забезпечити) ефективної підготовки СРСР до війни оборонної.

Наприкінці 1994 р., знову ж таки під брендом Асоціації істориків “Істина” Творчої спілки вчителів України, виходить друком російською мовою монографія А.Ф. Трубайчука “1939 год: К истории советско-германского сговора” [6]. Куди більш промовиста, назва книги публічно демонструвала позицію її автора, до того ж у вступній частині Анатолій Фотійович характеризує свою наукову позицію і праці істориків-однодумців, як альтернативу сталінській і неосталінській історіографії в оцінці радянсько-німецьких договорів 1939 р., як “[...] злочинного акту – змови двох диктаторів про перерозподіл сфер впливу в Європі [...]” [6, с. 6].

Проте сам текст цих, за висловом автора, “полемічних нотаток” далекий від безапеляційної, необгрунтованої критики “сталіністів”. Тут читач зустрічає глибоко наукову авторську спробу, відкинувши ідеологічні та пропагандистські мотиви, врешті-решт відповісти на питання: чи правомірно оцінювати пакт, як сувору необхідність; настільки в дійсності вдалося використати надане угодою відтермінування війни для підготовки до відсічі агресору; чи існують таємні протоколи; хто головні винуватці розв’язання Другої світової війни; чи відповідали радянсько-німецькі договори і таємні протоколи до них нормам міжнародного права; якими є прямі наслідки договорів і їхній вплив на хід війни; де знаходиться межа секретності, до якої слід викривати злочинну змову обох диктаторів; хто виявився винуватцем зриву радянсько-англо-французьких політичних і військових переговорів весни-літа 1939 р. і справжнім ініціатором сталінсько-гітлерівського зближення; чи є включення до складу СРСР Західних Білорусі та України, частини Фінляндії, Литви, Латвії, Естонії, Північної Буковини та Бессарабії прямим наслідком радянсько-німецьких договорів? [6, с. 60]. Це далеко не повний перелік дискусійних питань, що знайшли свій аналіз та авторське трактування на сторінках книги.

Включаючись у суперечку “традиціоналістів” і “ревізіоністів”, про характер обох радянсько-німецьких угод серпня-вересня 1939 р., А.Ф. Трубайчук полемізує з академіком О. Яковлевим, не погоджуючись із спробою останнього протиставити Пакт про ненапад 23 серпня 1939 р. Договору про дружбу і кордони 28 вересня 1939 р. “[...] При всьому тому, що це були “якісно різні договори”, – пише вчений, – вони рівною мірою, зрозуміло враховуючи таємні й додаткові протоколи до них, штовхали “нашу країну на безпринципне співробітництво з нацистською Німеччиною” [6, с. 72].

Полемізуючи навколо питання про ініціаторів радянсько-німецького зближення, автор на основі ретельного аналізу доступних дипломатичних документів, досить переконливо віддає цю саму ініціативу А. Гітлеру, його оточенню та німецьким дипломатам, і стверджує, що “[...] ґрунт для

підписання спочатку господарського договору, а потім вже й пакту про ненапад і всіх наступних відкритих, закритих, таємних і додаткових протоколів [...]” було підготовлено “[...] об’єднаними зусиллями німецьких дипломатів, при прямій, але дуже обережній участі Й. Сталіна та В. Молотова [...]” [6, с. 79]. Щодо оцінки дій обох сторін, то вчений не має сумніву, називаючи їх “[...] крайнім цинізмом кремлівського і берлінського диктаторів, які безпардонно ділили світ на сфери свого впливу без врахування інтересів народів [...]” [6, с. 84].

Наступним уповні логічним і, як видно з аргументації, цілковито обґрунтованим кроком дослідника стала оцінка відповідності радянсько-німецьких договорів чинним нормам міжнародного права. У цьому аспекті А.Ф. Трубайчук солідаризується з своїми прибалтійськими колегами В. Кашаускене та А. Ейдінтас, які називають домовленості і дії Й. Сталіна та А. Гітлера “[...] порушенням норм міжнародного права та принципів моралі, що заслуговують однозначного засудження [...]” [6, с. 89-90], зрештою іде далі в цій оцінці, характеризуючи подібні дії нових союзників як “розбій” [6, с. 92], а поведінку Гітлера напередодні підписання Пакту про ненапад, як “[...] розраховану до дрібниць гру в піддавки, що передбачала лише виграш часу, такого необхідного йому для розгрому Франції [...]” [6, с. 94].

Свого подальшого розвитку авторська оцінка природи та наслідків радянсько-німецьких договорів 1939 р. отримала у книзі “Друга світова війна. Коротка історія”. Видана 1995 р. як навчальні матеріали для старшокласників і студентів, ця праця А.Ф. Трубайчука представляє систематизований виклад подій 1939-1945 рр. у Європі та світі, містить оригінальні трактування й оцінки, зокрема контексту проблеми передвоєнних радянсько-німецьких домовленостей, які в передньому слові до книги її автор прямо називає “[...] злочинною змовою двох диктаторів [...]” та кваліфікує наслідки останніх як “[...] поділ Європи на сфери впливу між двома тоталітарними режимами [...]” [7, с. 6]. Оцінюючи природу Договору про дружбу і кордони, підписаного СРСР і Німеччиною 28 вересня 1939 р. в Москві, дослідник відзначає, що: “[...] Попри усю злочинність і негативні сторони цього поділу незалежної держави (Польщі – О.П.) між двома тоталітарними режимами, цей факт мав і одну позитивну рису – нарешті дві частини братніх народів українського і білоруського об’єдналися в єдиних республіках, хоча і в рамках антинародного сталінського репресивного режиму” [7, с. 17]. Такі ж оцінки Пакту Молотова-Ріббентропа та Договору про дружбу і кордони ми зустрічаємо і в другому, доповненому та переробленому, виданні цієї книги, що побачило світ у київському видавництві “Аверс” 2004 р. Залишаючись вірним образності та журналістській виразності свого слова, Анатолій Фотійович називає пакт “[...] “останньою соломинкою, що зламала хребет верблюда”,



тобто дала зелене світло А. Гітлеру до початку агресії проти Польщі [...]” [10, с. 7].

Однією з останніх праць А.Ф. Трубайчука, де викладене його бачення проблеми радянсько-німецьких договорів 1939 р., став курс лекцій “Дипломатична історія Другої світової війни” (К., 2007). У п’ятому та шостому розділах книги, автор пропонує систематизований виклад подій дипломатичної та військово-політичної історії останніх довоєнних і перших воєнних місяців і тижнів Другої світової, що породили пакт про ненапад 23 серпня 1939 р., і зробили можливим укладання 28 вересня 1939 р. договору “Про дружбу і кордон” між двома ідеологічними антиподами. Розмірковуючи над вигодами Сталіна від підписання пакту, вчений пише про те, що вигреш все ж був, і полягав він не в відтермінуванні війни, а в тому, що “[...] Некрофіл Сталін одержав можливість набити телятники “класово-ворожими елементами” з Естонії, Латвії, Литви, Західної Білорусії, Західної України, Буковини, Бессарабії і власне Польщі, та спрямувати ешелони з новими мільйонами зеків на поповнення вже існуючої армії ГУЛАГу [...]” [11, с. 51].

\* \* \*

Підсумовуючи викладене в контексті історичної оцінки радянсько-німецьких договорів 1939 р. у науковій спадщині А.Ф. Трубайчука слід відмітити, що формування цілісного авторського бачення проблеми припало на складний, цікавий і суперечливий час горбачовської Перебудови другої половини 1980-х рр., коли гласність і плюралізм створили тло на якому відбувалися гострі, часто безкомпромісні дискусії істориків-традиціоналістів і вчених, котрі намагалися відійти від прокрустового ложа сталінської схеми історії передодня та початкового періоду Другої світової війни. Саме у таких дискусіях поступово народжувався деідеологізований історичний дискурс, активним учасником якого був і український вчений.

Авторська критика традиційної у радянській історіографії концепції невідворотності пакту “Молотова-Ріббентрона” базується на послідовному й збалансованому викладі подій, їх стриманому, виваженому багатокомпонентному аналізі. Радикальний і різкий на характеристики, А.Ф. Трубайчук у науковій полеміці далекий від голосливної, безапеляційної, необґрунтованої критики “сталіністів” від історіографії, натомість у його працях читач зустрічає глибоко наукову спробу об’єктивної історичної оцінки радянсько-німецьких угод 1939 р. Відкинувши ідеологічні та пропагандистські мотиви творців цих угод, історик окреслює їх політико-дипломатичні передумови, безпосередні причини та приводи, міжнародно-правові, політичні, військово-стратегічні та економічні наслідки.

## Джерела та література

1. Трубайчук Анатолій Фотійович // Професори Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: бібліографічний довідник 1944-2009 рр. / Укл.: Г.І. Волінка, О.С. Падалка, Л.Л. Макаренко; заг. ред. В.П. Андрушенка. – 2-е вид.; доп. і перероб. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 351-352. [Серія "Вчені НПУ імені М.П. Драгоманова": Серія "До 175-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова".] – ISBN 978-966-660-574-3.
2. [Червко О.С.] Трубайчук Анатолій Фотійович [Некролог] // Український історичний журнал. – 2008. – № – С. 238-239.
3. Трубайчук А.Ф. Была ли альтернатива Второй мировой войне: Стенограмма лекции [Текст] / А.Ф. Трубайчук. – К.: Об-во "Знание" УССР, 1989. – 16 с.
4. Трубайчук А.Ф. Пакт о ненападении: была ли альтернатива второй мировой войне [Текст]: историческая литература / А.Ф. Трубайчук. – К.: Молодь, 1990. – 120 с. – ISBN 5-7720-0597-9.
5. Трубайчук А.Ф. Брудершафт двух диктаторов [Текст] / А.Ф. Трубайчук. – К.: Асоціація істориків "Істина", 1993. – 336 с. – ISBN 5-86962-126-7.
6. Трубайчук А.Ф. 1939 год: К истории советско-германского договора [Текст] / А.Ф. Трубайчук. – К.: Ассоциация историков "Истина", 1994. – 138 с. – ISBN 5-86962-105-4.
7. Трубайчук А.Ф. Друга світова війна. Коротка історія: матеріали для навч. закладів [Текст] / А.Ф. Трубайчук. – К.: Наукова думка, 1995. – 192 с. – ISBN 5-12-004689-4.
8. Трубайчук А.Ф. XX століття. Нариси з історії [Текст]: спеціальний випуск науково-метод. журн. для вчителів Історія в школі / А.Ф. Трубайчук, О.С. Задорожна, Ю. Комаров, П.Б. Полянський. – Київ: Асоціація істориків "Істина", 1997. – Зшиток 3: Зарубіжний світ (1900-1945). Країни Європи, Азії, Латинської Америки / А.Ф. Трубайчук, О.С. Задорожна. – 48 с. – ISBN 966-00-0194-0.
9. Україна у другій світовій війні [Текст]: матеріали для навч. закладів / Асоціація істориків "Істина": Ред.-упоряд. А.Ф. Трубайчук. – К.: Асоціація істориків "Істина", 1997. – 426 с. – ISBN 966-00-0190-8.
10. Трубайчук А.Ф. Друга світова війна : посібник для навчальних закладів до курсу "Новітньої історії" [Текст] / А.Ф. Трубайчук. – Київ: Аверс, 2004. – 343 с.: іл., карти.
11. Трубайчук А.Ф. Дипломатична історія Другої світової війни : курс лекцій [Текст] / А.Ф. Трубайчук ; Асоц. істориків "Істина". – К.: Істина, 2007. – 202 с. – ISBN 966-577-115-X.

**Потыльчак А.В.** (г. Киев). Историческая оценка советско-германских договоров 1939 года в научных трудах А.Ф. Трубайчука.

*В контексті аналізу наукового насліддя А.Ф. Трубайчука розглядається авторське бачення предисловок, причин, характеру та наслідків советско-германських договорів август-сентября 1939 г. Сформоване на основі критики традиційної в советській історіографії концепції неоправданості пакта о ненападении с нацистської Німеччини.*

**Ключевые слова:** *Анатолій Трубайчук, советско-германские соглашения. Договор о ненападении 23 августа 1939 г., Вторая мировая война. Договор о дружбе и границах 28 сентября 1939 г.*

**Potylychak O.** *Soviet-German treaties of 1939: historical analysis in A.F. Trubaychuk's scientific papers.*

*The author's vision of the prerequisites, the causes, nature and consequences of the Soviet-German treaties during August-September 1939 is overviewed in the context of analysis A.F. Trubaychuk's scientific heritage. This vision was formed on the criticism of the Soviet historiography concept about the inevitability of the Non-Aggression Pact with Nazi Germany.*

**Keywords:** *A.Trubaychuk, Soviet-German agreements, the Treaty of Non-Aggression between Germany and the Soviet Union August 23, 1939, the Second World War, the Treaty of Friendship and Boundaries September 28, 1939.*